

Szuahéli gyorstalpaló

Salvi Péter

2012. július 8.

1. Bevezetés

A suuahélit Kelet-Afrikában beszélik, elsősorban Kenyában és Tanzániában, ahol hivatalos nyelv. Besorolása szerint a Niger-Kongó nyelvcsalád Bantu csoportjába tartozik, de a több, mint ezer éves arab kapcsolat miatt a szókincs nagy százaléka arab eredetű, a XX. század szavait (tévé stb.) pedig az angoltól vette át. A suuahéli hosszú időn keresztül a kereskedelem nyelve is volt a térségben, s talán ennek köszönhetően lényegesen egyszerűbb, mint más bantu nyelvek, így például nem használ tónusokat sem. Az első írásos emlékek a XVIII. századból származnak, ezeket eredetileg arab írással írták, a misszionáriusok hatására azonban később áttértek a latin ábécére.

Ennek az összefoglalónak az a célja, hogy egy egyszerre átolvasható, de többé-kevésbé teljes áttekintést adjon a suuahéli nyelvtanról, és az itt összegyűjtött információk és egy szótár segítségével az olvasó le tudjon fordítani egyszerűbb szövegeket. A nyelv mélyebb elsajátításához vannak nagyon jó tankönyvek, ld. [1, 2, 3, 4, 5, 6] vagy a kicsit régi, de ingyen hozzáférhető [7, 8]. A nyelvtan részletesebb tárgyalása megtalálható a *Swahili Learners' Reference Grammar* [9] és a *Modern Swahili Grammar* [10] című művekben.

Szótárakból magyar nyelven csak Füssi Nagy Géza kézis�ótára [11] jelent meg, de angolul széles a választék, pl. [12, 13, 14, 15]. Ezek közül többnek új, bővített kiadásai mostanában is megjelentek, de a régi verziók letölthetőek az internetről. Léteznek ún. phrasebookok is, amik közül [16] meglepően jó. Megemlíteném még a Kamusi Project szótára [17], amit egy internetes közösség hozott létre, és „nagyszótárnak” nevezhető.

A hivatkozásokban található ezenkívül egy felsorolás egyszerű olvasmányokról a lelkes olvasóknak [18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25]. Az itt felsorolt régi könyvek letölthetőek a <http://www.archive.org/> honlapról.

2. Írás és kiejtés

Az 1. táblázat mutatja a suuahéli ábécét és az egyes betűk kiejtését a magyar ábécé írásmódja szerint. A ferde vonallal elválasztott párok köztes hangot jelölnek. Néhány megjegyzés a nehezebb hangokhoz:

1. *th* és *dh* rendre mint az angol *think* és *this* szavakban (a *th*-t néha *sz*-nek, a *dh*-t pedig *z*-nek ejtik)
2. *kh* és *gh* hörgő hangok hátul a nyelvcsapnál, a francia *r* zöngétlen és zöngés változatai (a *kh*-t gyakran *h*-nak vagy *k*-nak, a *gh*-t pedig *g*-nek ejtik)

Írva:	a	b	ch	d	dh*	e	f	g	gh*	i	
Ejtve:	a/á	b	cs	d	th ¹	e/é	f	g	r ²	i	
Írva:	j	k	kh*	l	m	n	ng	ng'	ny	o	
Ejtve:	gy/dzs	k	h ²	l	m	n	ng	ng ³	ny	o	
Írva:	p	r	s	sh	t	th*	u	v	w	y	z
Ejtve:	p	r	sz	s	t ⁴	th ¹	u	v	w ⁵	j	z

1. táblázat. Szuahéli ábécé (csillaggal jelöltek csak arab jövevéyszavakban)

3. mint a *mangalica* szóban, de a *g*-t nem ejtik, csak a hátul képzett *n*-et
4. a nyelv hegyét a magyar *t*-nél kicsit hátrább a szájpadhoz érintő erős *t*
5. mint az angol *want* szóban

Ezek közül az arab nyelvből kölcsönzött *th*, *dh*, *kh* és *gh* hangoknál beszélőtől ill. helytől függően eltérő kiejtések is léteznek, ld. fent. Érdeemes megjegyezni, hogy nazálisokkal képzett mássalhangzó-torlódás kerülhet szó elejére, pl. *mtu*, *njema* stb.

Bizonyos szavakban a *p*, *t*, *k* mássalhangzók hehezetes változatai is előfordulnak, de ez a különbség írásban nem jelenik meg, és jelentés-megkülönböztető szerepe csak ritkán van.

A szóhangsúlyozás nagyon egyszerű: mindig az utolsóelőtti szótag hangsúlyos (kettőshangzók nincsenek), pl. *Kiswa'hili* (szuahéli), *ta'ifa* (nemzet).

3. Főnevek

A suahéli nyolc csoportra osztja a főneveket, és a csoporthoz való tartozás egy prefixum formájában általában meg is jelenik. Ez a prefixum többesszámban megváltozik, így a csoportokat az egyszám és többesszám prefixumával szokás jellemezni, vagy az ezekhez tartozó egyezményes számokkal¹. Lássunk egy felsorolást, szögletes zárójelben jelölve, hogy elsősorban milyen jelentésű főnevek tartoznak az egyes csoportokhoz:

- M-WA (1/2): [állatok és (főleg) emberek] pl. *mtu/watu* (ember), *Mhungaria/Wahungaria* (magyar ember) — magánhangzó előtt a prefixum *mw-/w-* (de van, hogy többesszámban megtartja a *wa-* alakot), pl. *mwana/wana* (gyerek), *mwalimu/walimu* (tanár)
- M-MI (3/4): [fák és más természeti dolgok] pl. *mti/miti* (fa), *mchungwa/michungwa* (narancsfa) — magánhangzó előtt a prefixum *mw-/mi-*, pl. *mwezi/miezi* (Hold, hónap)

¹Ezek a számok osztályozzák a bantu nyelvcsalád nyelveiben megtalálható összes főnévcsoportot — ezek közül nem mindegyik jelenik meg a suahéliiben, ez az oka, hogy az alábbiakban nincsen szó 12-es és 13-as csoportról.

- JI-MA (5/6): [nagy dolgok] pl. *jiwe/mawe* (kő, szikla), *jicho/macho* (szem) — a *ji-* prefixum sok szóban nem szerepel, pl. *gari/magari* (autó), és gyakran ha szerepel is, akkor is úgy kezelik, mint a tő részét, pl. *jitu/majitu* (óriás), vagy rendhagyó a többesszáma, pl. *jiko/meke* (konyha)
- KI-VI (7/8): [kicsi vagy lenézett dolgok, használati tárgyak] pl. *kiatu/viatu* (cipő) — *i-*től különböző magánhangzó előtt a prefixum *ch-/vy-*, pl. *choo/vyoo* (vécé)
- N (9/10): [jövényszavak és sok más] pl. *ng'ombe/ng'ombe* (tehén), *mvua/mvua* (eső) — a prefixum meghatározása elég bonyolult (ld. 5.1), és legtöbbször nem is szerepel, pl. *zawadi/zawadi* (ajándék)
- U (14, 11/10, 11/6): [absztrakt fogalmak] pl. *ukubwa* (nagyság) — a legtöbb absztrakt fogalomnak nincs többesszáma (14-es csoport), más esetekben N- vagy MA-típusú többesszámot vesz fel, pl. *uso/nyuso* (arc), *ugomvi/magomvi* (veszekedés)
- KU (15): [főnévi igenevek] pl. *kula* (enni) — magánhangzó előtt a prefixum *kw-*, pl. *kwenda* (menni), ill. *kuto-*, ha tagadott értelmű, pl. *kutosema* (nem beszélni)
- PA/KU/MU (16,17,18): [hely] az egyetlen szó ebben a csoportban a *mahali* (hely), de minden helyhatározós főnév úgy viselkedik, mintha ide tartozna (a három verzió három különböző hely-fogalmat jelöl, ld. 8.1)

Sok olyan tő van, amiből több csoportban is képződött főnév, gyakori példa erre a JI-MA és KI-VI csoportok, amik rendre felnagyítanak illetve lekicsinyítenek, így pl. *nyumba* (ház, N típusú), *jumba* (villa, palota), *chumba* (szoba).

Az embereket és állatokat jelölő szavak (főnévcsoporttól függetlenül) minden egyeztetésben úgy viselkednek, mintha a M-WA csoporthoz tartoznának. A tényleges használatban ezt nem mindig követik, de az egyetlen igazi kivétel a birtokos szerkezetnél van (ld. 3.1).

A 2. táblázat összefoglalja, hogy mit kell tudni az egyes csoportokról. A P (prefixum) oszlopról már volt szó; a többi oszlop tartalmát az alábbiakban különböző pontok tárgyalják.

3.1. Birtokos szerkezet

A birtokviszonyt a táblázat EP (egyeztető prefixum) oszlopában látható prefixumok és az *-a* összekapcsolásával kapott szócska fejezi ki. A birtokolt dolog ez elé, a birtokló mögé kerül, pl. *kitabu cha mwalimu* (a tanár könyve; *kitabu*: könyv, *mwalimu*: tanár), vagy ugyanez több könyv esetén: *vitabu vya mwalimu*. A szerkezet kifejezhet jellemzést is, pl. *chumba cha kufaa* (megfelelő szoba; *chumba*: szoba, *kufaa*: megfelelőnek lenni), *mpira wa kikapu* (kosárlabda; *mpira*: labda, *kikapu*: kosár).

Az N csoporthoz tartozó szavak közül csak az egyesszámú állatok veszik át a M-WA csoport *w-* prefixumát, pl. *nyoka wa Kenya* (kenyai kígyó; *nyoka*: kígyó), de *nyoka za Kenya* (kenyai kígyók), *viboko wa Tanzania* (tanzániai vízilovak; *kiboko*: víziló) és *rafiki ya mpishi* (a szakács barátja; *rafiki*: barát, *mpishi*: szakács). Ezt a szabályt az *-a* szócska esetében sokszor nem veszik figyelembe, de a birtokos névmásoknál (ld. 4.1) általában betartják.

Csoport	P	MP	AP	TI	TP
M-WA (1/2)	m(w)-, w(a)-	m(w)-, wa-/we-	a-, wa-	-m(w)-, -wa-	ha-, hawa-
M-MI (3/4)	m(w)-, mi-	m(w)-, mi-/mye-/mi-	u-, i-	-u-, -i-	hau-, hai-
JL-MA (5/6)	ji-/-, ma-	-/j-/ji-, ma-/me-	li-, ya-	-li-, -ya-	hali-, haya-
KI-VI (7/8)	ki-/ch-, vi-/vy-	k(i)-/ch-, v(i)-/vy-	ki-, vi-	-ki-, -vi-	haki-, havi-
N (9/10)	(ld. 5.1)	(ld. 5.1)	i-, zi-	-i-, -zi-	hai-, hazi-
U (14, 11)	u-/w-	m(w)-	u-	-u-	hau-
KU (15)	ku-/kw-/kuto-	ku-	ku-	-ku-	haku-
PA (16)	pa-	pa-/pe-	pa-	-pa-	hapa-
KU (17)	-	ku-	ku-	-ku-	haku-
MU (18)	-	m-	m-	-m-	ham-

Csoport	UI	EP	MN
M-WA (1/2)	-ye-, -o-	w-, w-	(yu) huuyu/yule/huyo, (wa) hawa/wale/hao
M-MI (3/4)	-o-, -yo-	w-, y-	(u) huu/ule/huo, (i) hii/ile/hiyo
JL-MA (5/6)	-lo-, -yo-	l-, y-	(li) hili/ile/hilo, (ya) haya/yale/hayo
KI-VI (7/8)	-cho-, -vyo-	ch-, vy-	(ki) hiki/kile/hicho, (vi) hivi/vile/hivyo
N (9/10)	-yo-, -zo-	y-, z-	(i) hii/ile/hiyo, (zi) hizi/zile/hizo
U (14, 11)	-o-	w-	(u) huu/ule/huo
KU (15)	-ko-	kw-	(ku) huku/kule/huko
PA (16)	-po-	p-	(pa) hapa/pale/hapo
KU (17)	-ko-	kw-	(ku) huku/kule/huko
MU (18)	-mo-	mw-	(mu) humu/mle/humo

2. táblázat. A főnévcsoportok jellemzői (P: főnév-prefixum, MP: melléknév-prefixum, AP: alany-prefixum, TI: tárgy-infixum, TP: tagadó prefixum, UI: utaló infixum, EP: egyeztető prefixum, MN: mutató névmások)

4. Névmások

4.1. Személyes névmások

A 3. táblázatban láthatóak a személyes névmásokhoz kapcsolódó legfontosabb tudnivalók. A személyes névmások (megfelelő számú) M-WA típusú főnévnek számítanak, de a birtokos szerkezetet a második sorban látható birtokos névmásokkal fejezzük ki, tehát nem **watoto wa mimi*, hanem *watoto wangu* (az én gyerekeim; *mtoto*: gyerek). Ezek a családtagokat kifejező főnevekkel gyakran összevonódnak, pl. *dadake* (a nővére; *dada*: nővér), *mamangu* (az anyám; *ma-ma*: anya). Személynevek előtt (elsősorban rokoni kapcsolatoknál) az egyesszám harmadik személyű birtokos névmás gyakran átveszi a birtokos szócska szerepét, pl. *baba yake Ali* (Ali apja; *baba*: apa).

4.2. Mutató névmások

Minden főnévcsoporthoz tartozik három mutató névmás (ld. 2. táblázat): „ez”, „az” és „az, amiről már beszéltünk”. Ezek rendre hVCV, CVle, hVCo alakúak, ahol C és V a táblázatban zárójelben jelölt, az adott csoportra jellemző más-salhangzó ill. magánhangzó. Az első két alak (a 18. csoportú *mle* kivételével) minden csoportban szabályos, de a harmadik alaknál az *o*-val való kapcsolódás miatt kisebb változások lépnek fel.

Ha a mutató névmás a jelzett főnévvel együtt szerepel, általában a főnév után kerül, pl. *kidole hiki* (ez az ujj; *kidole*: ujj). Duplázással kiemelését érünk el, pl. *huyu huyu* (éppen ő); a CVle alak végső *e*-jének elnyújtásával pedig a távolságérzet növelhető, pl. *yuleee* (az az ember a távolban).

5. Melléknevek

Két fajta melléknév van, attól függően, hogy lehet-e hozzá prefixumot csatolni (a jövevényszavakhoz általában nem). Ha nem, akkor egyszerűen csak a jelzett főnév után kell tenni, pl. *simba hodari* (bátor oroszlán; *simba*: oroszlán, *hodari*: bátor). Ha azonban lehet, akkor a csoportnak megfelelő melléknévprefixumot elé kell tenni (ld. 2. táblázat), pl. *mto mrefu* (hosszú folyó; *mto*: folyó, *-refu*: hosszú).

	Én	Te	Ő	Mi	Ti	Ők
SzN	mimi	wewe	yeye	sis	n[y]inyi	wao
BN	-angu	-ako	-ake	-etu	-enu	-ao
AP	ni-	u-	a-	tu-	m-	wa-
TI	-ni-	-ku-	-m(w)-	-tu-	-ku-...-ni / -wa-[...-ni]	-wa-
TP	si-	hu-	ha-	hatu-	ham-	hawa-

3. táblázat. A személyes névmások jellemzői (SzN: személyes névmás, BN: birtokos névmás, AP: alany-prefixum, TI: tárgy-infixum, TP: tagadó prefixum)

Itt a kapcsolódások szabályai kicsit bonyolultabbak, különösen az N csoport prefixum-rendszere elég összetett:

- M-WA: *m-/wa-*, de magánhangzó előtt *mw-/we-* és ez utóbbi elnyeli a következő magánhangzót, pl. *watu wengi* (sok ember; *mtu*: ember, *-ingi*: sok)
- M-MI: *m-/mi-*, de *e* előtt *mw-/my-*, *i* előtt *mw-/m-*, más magánhangzó előtt *mw-/mi-*, pl. *miti myekundu* (piros fák; *mti*: fa, *-ekundu*: piros)
- JI-MA: *-/ma-*, de egyszótagú szó előtt *ji-/ma-*, pl. *somo jipya* (új lecke; *somo*: lecke, *-pya*: új), magánhangzó előtt pedig *j-/me-* és ez utóbbi elnyeli a következő magánhangzót, pl. *mabasi mengine* (más buszok, *basi*: busz, *-ingine*: más)
- KI-VI: *ki-/vi-*, de *i* előtt *k-/v-*, más magánhangzó előtt pedig *ch-/vy-*, pl. *kitu cheupe* (fehér dolog; *kitu*: dolog, *-eupe*: fehér)
- N: ld. lejjebb
- U: mint a M-MI esetben egyesszámban, pl. *uwanja mdogo* (kis pálya; *uwanja*: pálya, *-dogo*: kicsi)
- KU, PA/KU/MU: szabályosak

5.1. Az N csoportbeli főnevek/melléknevek prefixumai

- Az idegen szavak, valamint a *p-*, *f-*, *s-*, *ch-*, *k-*, *t-* kezdetű szavak nem használnak prefixumot, kivéve, ha egy szótagú, mert ilyenkor *n-*-et kap, pl. *nchi* (föld), illetve *p-* előtt *m-*-et, pl. *mpya* (*-pya*: új)
- Az *n-*, *m-*, *ng-* kezdetű szavak nem használnak prefixumot
- Magánhangzóval kezdődő szavaknál a prefixum *ny-*, pl. *baiskeli nyeusi* (fekete bicikli; *baiskeli*: bicikli, *-eusi*: fekete)
- A *b-*, *v-*, *w-* kezdetű szavaknál a prefixum *m-*, és a *w-* átváltozik *b-*-vé, pl. *sanamu mbili* (két szobor; *sanamu*: szobor, *-wili*: kettő)
- A *d-*, *j-*, *z-*, *g-* kezdetű szavaknál a prefixum *n-*, pl. *siku nzuri* (jó nap; *siku*: nap, *-zuri*: jó)
- Az *l-*, *r-* kezdetű szavaknál a prefixum szintén *n-*, de az *l/r*-ből *d* lesz, pl. *njia ndefu* (hosszú út; *njia*: út, *-refu*: hosszú)

A fentieket a 4. táblázat foglalja össze.

6. Más egyeztetések

Van néhány fontos szó, amelyeknél nem a melléknév-prefixumot, hanem az egyeztető prefixumot kell használni (M-WA egyesszámban kis eltérésekkel). Ezek a következők:

- *-ote*: minden, pl. *vitabu vyote* (minden könyv; *kitabu*: könyv)

Kezdőbetű és más feltételek	Prefixum	Változás
p/f/s/ch/k/t (több szótagú), n/m/ng, idegen szavak	-	-
p (egyszótagú)	m	-
f/s/ch/k/t (egyszótagú)	n	-
[magánhangzó]	ny	-
b/v/w	m	w→b
d/j/z/g/l/r	n	l/r→d

4. táblázat. Az N csoportbeli főnevek/melléknevek prefixumai

- *-o-ote*: bármilyen (kétszeres egyeztetéssel!), pl. *chakula chochote* (bármilyen étel; *chakula*: étel), de M-WA esetén *yeyote* (nem **wowote*)
- *-enye*: (vmit) birtokló, (valamilyen jellemző)-jű, pl. *mtu mwenye nywele nyeupe* (fehér hajú ember; *mtu*: ember, *nywele*: haj, *-eupe*: fehér)
- *-enyewe*: saját maga, pl. *askari mwenyewe* (a katona saját maga; *askari*: katona)

7. Igék

A szuahéli igealakok több, általában egy vagy két szótagos darabból állnak össze. Ezek segítségével sok igeidő és mód képezhető, amelyeket a 5. táblázat foglal össze. Az igék szótári alakja vagy *töve* (a jövevényszavak kivételével) *-a* végű, a teljes képlet:

alany-prefix + idő-infix + [utaló infix] + [tárgy-infix] + tő + [képző-szuffix] *,

ahol a csillag azt jelöli, hogy a képzőkből lehet több is. Tagadásban az alany-prefixumot a tagadó prefixum váltja fel (ezek harmadik személyben az alany csoportjától függenek, de élőlényeknél mindig M-WA csoportúnak számítanak). A szögletes zárójelbe tett részek elhagyhatóak, úgyhogy egyelőre ne is foglalkozunk velük, hanem nézzük meg az egyszerűbb alakokat.

7.1. Jelen

A jelenidő infixuma *-na-*, tagadásakor az idő-infixum kiesik, és a tő végén levő *-a* átváltozik *-i-re* (ha nem *-a* volt, nem történik semmi). Egyesszám első személyben az alany-prefixum elmaradhat. Példák az *-imba* (énekel) és *-safiri* (utazik) igékkal: *[ni]naimba* (énekelek), *siimbi* (nem énekelek), *anaimba* (énekel), *haimbi* (nem énekel), *tunasafiri* (utazunk), *hamsafiri* (nem utaztok).

7.2. Perfektum

A perfektum előidejűséget fejez ki, infixuma a *-me-* (vagy *-mesha-* / *-mesha ku-* / *-mekwisha ku-*, minél hosszabb annál erősebb benne a „már” töltet). Tagadásakor az idő-infixum *-ja-ra* változik. Példa a *-leta* (hoz) igével: *tumeleta* (elhoztuk),

	Állító	Tagadó
Főnévi igenév	ku-...	ku-to-...
Jelen	AP-na-[TI]-...	TP-[TI]-...i
Jelen (utaló)	AP-na-UI-[TI]-...	AP-si-UI-[TI]-...
Perfektum	AP-me[sha]-[TI]-...	TP-ja-[TI]-...
Jövő	AP-ta-[TI]-...	TP-ta-[TI]-...
Jövő (utaló)	AP-taka-UI-[TI]-...	TP-taka-UI-[TI]-...
Múlt	AP-li-[UI]-[TI]-...	TP-ku-[UI]-[TI]-...
Habitualiális	hu-[TI]-...	-
Felszólító mód	... / ...eni	-
Óhajtó mód	[AP]-[TI]-...e	AP-si-[TI]-...e
Szekvenciális	[AP]-ka-[TI]-...[e]	-
Utaló	AP-[TI]-...-UI	AP-si-UI-[TI]-...
Kötőmód	AP-ki-[TI]-...	AP-sipo-[TI]-... / AP-si-[TI]-...e
Valószínűtlen jelen	AP-nge-[TI]-...	AP-singe-[TI]-...
Valószínűtlen múlt	AP-ngali-[TI]-...	AP-singali-[TI]-...
Formális jelen	AP*-a-[TI]-...	TP-[TI]-...i

5. táblázat. Igeidők és módok — a dőlt betűvel szedett infixumok nem kaphatnak hangsúlyt; a csillaggal jelzett prefixumnál összevonások lépnek fel (AP: alany-prefixum, TP: tagadó prefixum, UI: utaló infixum, TI: tárgy-infixum)

wamesha kuleta (már elhozták), *hujaleta* (még nem hoztad el). Az állapotváltozást kifejező igéknél ez az igeidő fejezi ki azt, hogy a változás bekövetkezett és az eredmény továbbra is fennáll, pl. *nimekaa* (ülök; *-kaa*: leül).

7.3. Jövő

A jövőidő infixuma *-ta-*. Példák a *-fika* (megérkezik) igével: *atafika* (meg fog érkezni), *haitafika* (nem fog megérkezni [N]), *yatafika* (meg fognak érkezni [JI-MA]).

7.4. Múlt

A múltidő infixuma *-li-*, tagadásban pedig *-ku-*. Példák a *-sema* (mond) igével: *alisema* (mondta), *hatukusema* (nem mondtuk).

7.5. Habitualiális

Ez az igeidő időről-időre ismétlődő, szokásos cselekvést fejez ki. Az idő-infixum *-hu-*, az alany-prefixum pedig eltűnik, ezért általában főnévvel vagy személyes névmással együtt használják. Tagadó alakja nincs. Példa: *sisi huzungumza* (szoktunk beszélgetni; *-zungumza*: beszélget).

7.6. Felszólító mód

Egyesszámban a tő maga. Többesszámban a tővégi *-a* átváltozik *-e-re* (ha nem *-a* volt, nem változik), és *-ni* szuffixumot kap. Tagadó alakja nincsen, tiltásokat az óhajtó móddal fejezhetünk ki. Példák a *-lala* (alszik) és *-jibu* (válaszol) igékkel: *lala* (aludj), *lalen* (aludjatok), *jibu* (válaszolj), *jibuni* (válaszoljatok). Az *-enda* (megy) és *-ja* (jön) igék felszólító módja rendhagyó: *nenda* és *njoo*.

7.7. Óhajtó mód

Az óhajtó módban az idő-infixum eltűnik, és a tővégi *-a* átváltozik *-e-re* (ha nem *-a* volt, nem változik). Tagadásban megmarad az alany-prefixum, az idő-infixum helyére pedig *-si-* kerül. Jelentése magában udvarias kérés, de gyakran más igékkel vagy partikulákkal együtt használják. Néhány ezek közül az *-ambia/-sema* (mond), az *afadhali/heri* (jobb lenne, ha), és a *lazima/inabidi* (kell, muszáj). A tagadó alak magában tiltás, de ez is kombinálható igékkel, mint a *-kataza* (megtilt), a *-zuia* (megakadályoz) vagy az *-ony*a (figyelmeztet). Kérésnél az alany-prefixumot néha elhagyják. Példák a *-simama* (feláll) és *-rudi* (visszajön) igékkel: [*u*] *simame* (állj fel), *msisimame* (ne álljatok fel), *lazima urudi* (vissza kell jönnöd), *amezuia nisirudi* (megakadályozta, hogy visszajöjje).

7.8. Szekvenciális

Egymás utáni eseményeknél a második és azt követő történések igeideje (az első általában múltidőben van). Az idő-infixum *-ka-*, pl. *alifikiri akajibu* (gondolkozott és aztán válaszolt; *-fikiri*: gondolkozik, *-jibu*: válaszol). Használható összetett felszólításoknál is, ilyenkor a tővégi *-a* átváltozik *-e-re* (ha nem *-a* volt, nem változik) és az alany-prefixum elmaradhat, pl. *nenda* [*u*] *kasaidie* (menj és segíts; *-enda*: megy, *-saidia*: segít).

7.9. Tárgyak

A szuahéliben a tárgy az ige után kerül, és az igébe kerül egy jelölő a tárgy csoportjának megfelelően. A kettő közül csak az egyik szükséges, de személyeknél az infixumot mindig ki kell rakni. Ha a tárgy személyes névmás, akkor általában csak a tárgy-infixummal jelöljük. Példák: *anakupenda* (szeret téged; *-penda*: szeret), *nilimwita Hasan* (hívtam Hasant, *-ita*: hív), *tutazinunua* (meg fogjuk vásárolni [N/tsz.]; *-nunua*: vásárol), *ana[i]andika barua* (levelet ír; *-andika*: ír, *barua*: levél). Ha a tárgy-infixumnak van *-ni* utótagja, akkor a tővégi *-a* átváltozik *-e-re* (ha nem *-a* volt, nem változik), pl. *nitakupigeni* (meg foglak verni titeket; *-piga*: üt). Visszaható esetben a tárgy-infixum mindig *-ji-*, pl. *alijiu*a (megölte magát; *-ua*: megöl).

7.10. Egyszótagú igék

A legtöbb idő-infixumra (jelen: *-na-*, perfektum: *-me-*, jövő: *-ta-*, múlt: *-li-*) és az utaló infixumokra nem kerülhet hangsúly, így a tárgy-infixum nélküli egyszótagos igék esetében, ahol ezek hangsúlyos helyre (utolsóelőtti szótag) kerülnének, a tő főnévi igenévi alakban szerepel (*ku-/kw-* prefixum). Pl. *nimekula* (már ettem; *-la*: eszik), de *sijala* (még nem ettem) és *nimekila* (megettem [KI-VI]);

ulikuja (jöttél; *-ja:* jön), de *hukuja* (nem jöttél). Szintén nem kaphat hangsúlyt a főnévi igenevet tagadó *-to-*, így ilyenkor a *ku-* prefixum kétszer jelenik meg, pl. *kutokufa* (nem meghalni; *-fa:* meghal). Noha nem egyszótagúak, de ugyanígy viselkednek az *-enda* (megy) és *-isha* (befejez) igék is, pl. [*ni*]*nakwenda* (megyek).

7.11. Névszói állítmány, létezés és birtoklás

A névszói állítmány kifejezésére a *-wa* ige szolgál, pl. *niliukuwa mdogo* (kicsi voltam; *-dogo:* kicsi), *jina lake lilikuwa Msa* (a neve Msa volt; *jina:* név), *hukuwa mgonjwa* (nem voltál beteg; *-gonjwa:* beteg). Jelenidőben azonban ehelyett a *ni* (tagadásban *si*) partikulát használják, pl. *nyumba yako ni kubwa* (a házad nagy; *nyumba:* ház, *-kubwa:* nagy), *mimi si mtoto wako* (nem vagyok a gyereked; *mtoto:* gyerek). A *ni* partikulát felválthatja az alany-prefixum (de M csoportú harmadik személyben *a* helyett *yu*), és néha teljesen el is hagyják. Pl. *wewe ni tayari / u tayari* (készen vagy?; *tayari:* kész), *yeye ni mgeni / yu mgeni* (ő külföldi; *mgeni:* külföldi), *jina langu [ni] Fatima* (a nevem Fatima; *jina:* név).

Múltidőben a *-wa* ige mellé ki lehet rakni a *ni* (*si*) partikulát is, tagadásnál ilyenkor az ige maga állító alakú lesz, pl. *Mohamed alikuwa ni rafiki yangu* (Mohamed a barátom volt; *rafiki:* barát), *nywele yake alikuwa si nyeusi* (a haja nem volt fekete; *nywele:* haj, *-eusi:* fekete).

Birtoklást a *-wa* ige után tett *na* partikulával fejezünk ki, pl. *tulikuwa na gari* (volt egy autónk; *gari:* autó), *hamtakuwa na pesa* (nem lesz pénzetek; *pesa:* pénz). Jelenidőben az ige kiesik, és az alany-prefixumot (tagadásnál tagadó prefixumot) egyenesen a *-na* szóhoz kapcsoljuk, pl. *nina paka* (van macskám; *paka:* macska), *hawana mbwa* (nincs kutyájuk; *mbwa:* kutya). Létezés kifejezésekor az alany-prefixum (vagy tagadó prefixum) csoportja a PA/KU/MU valamelyike, általában a KU csoport, pl. *hakuna matata* (nincsenek problémák; *tata:* nehézség [JI-MA]), *palikuwa na mwanamke* (volt [egyszer] egy nő; *mwanamke:* nő).

7.12. Utalások

Az ige több információt tartalmaz, mint a magyarban, így például az *ami/amit/amikor/stb.* szavak az ige részeként is kifejezésre kerülhetnek. Erre szolgál az utaló infixum, ami a jelölt főnév csoportjától függ (ld. 2. táblázat). Pl. *kalamu niliyonunua* (a toll. amit vettem; *kalamu:* toll; *-nunua:* vásárol), *aliyesema* (aki beszél; *-sema:* beszél). Az utaló infixumra nem kerülhet hangsúly, így az egyszótagú igék *ku-* előtagot kapnak, pl. *wanaokuja* (akik jönnek; *-ja:* jön). Ha a tárgyra hivatkozunk, akkor az alany az ige után kerül, pl. *ugali aliopika Juma* (a kása, amit Juma főzött; *ugali:* kása, *-pika:* főz).

Jövőidejű utaló igéknél az idő-infixum *-taka-* -ra változik, pl. *chakula tutakachotengeneza* (az étel, amit készíteni fogunk; *chakula:* étel, *-tengeneza:* készít). Az ilyen igék tagadása rendhagyó alakú: AP-*si*-UI-[TI]-tő, pl. *tunda usilopenda* (a gyümölcs, amit nem szeretsz; *tunda:* gyümölcs [JI-MA], *-penda:* szeret). Ez valójában időtlen, ezért általános állításokra használják.

A fenti forma csak jelen-, jövő- és múltidejű igékkel használható együtt. Más esetekben, mint pl. a perfektumnál, az *amba-* szócska és az utaló infixum (itt szuffixum) összekapcsolásával érhetjük el. Ez minden esetben használható, de

amikor lehet, az előző formát alkalmazzák. Pl. *kalamu ambayo nimeshanunua* (a toll, amit már megvettem; *kalamu*: toll, *-nunua*: vásárol), *mtu ambaye husema* (az ember, aki beszélni szokott; *mtu*: ember, *-sema*: beszél).

Egy harmadik módszer az utalás kifejezésére, amikor az eddig infixumként használt jel az ige végére kerül. Ezt elsősorban írásban használják és ez a jelenidőnél említett időtlen tagadó alak állító párja. A formája AP-[TI]-tő-UI, pl. *mwaka ujao* (jövő év; *mwaka*: év [M-MI], *-ja*: jön). A névszói állítmányt ebben az esetben a *-li* igével (tagadásban *-si*) fejezzük ki, pl. *wao walio watoto* (ők, akik gyerekek; *mtoto*: gyerek), *chakula kisicho kitamu* (az étel, ami nem finom; *chakula*: étel, *-tamu*: finom).

Az utalás egyik fontos használati módja, hogy a PA típusú *-po-* infixum segítségével nem csak helyre, hanem időre is tudunk utalni, pl. *nilipozaliwa* (ahol/amikor születtem; *-zaliwa*: születik). Egy másik, hogy a VI típusú *-vyo-* infixum jelölheti a cselekvés módját. Ilyenkor gyakran a *jinsi* (mód) vagy *kama* (mint) szavak vezetnek be, pl. *jinsi wanavyofanya* (ahogyan csinálják; *-fanya*: csinál).

7.13. Kötőmód

A kötőmódnak több használata van: feltételes mód, párhuzamos cselekvés és összetett igék képzése (erről majd a 7.15 pontban lesz szó).

A kötőmód infixuma a *-ki-*, pl. *ukija* (ha jössz; *-ja*: jön), *nilimwona akitembea* (láttam, ahogy/amikor sétált; *-tembea*: sétál). Feltételes módnál az ige elé gyakran beteszik a *kama* vagy *ikiwa* szót — mindkettő „ha”-nak fordítható, az utóbbi valójában a *-wa* ige kötőmódú alakjából kialakult állandósult forma. A kötőmódnak nincs tagadó alakja, helyette időre utalást (*-po-*) vagy óhajító módot használnak, pl. *asipofika* vagy *asifike* (ha nem érkezik meg; *-fika*: megérkezik).

7.14. Valószínűtlen feltételek

Valószínűtlen feltételezésnél mind a feltételben, mind az eredményben ugyanazt az idő-infixumot kell használni. Ez jelenidőben *-nge-*, múltidőben pedig ennek a múltidő infixumával (*-li-*) való összevonása: *-ngeli-* vagy *-ngali-*. Tagadásnál ezek még egy *-si-* előtagot kapnak, és tagadó prefixum helyett marad az alany-prefixum, pl. *ningekuwa na pesa*, *ningenunua kitabu* (ha lenne pénzem, vennék könyvet; *pesa*: pénz, *-nunua*: vásárol, *kitabu*: könyv), *usingaliondoka ungalimkuta* (ha nem mentél volna el, találkoztál volna velem; *-ondoka*: elmegy, *-kuta*: találkozik).

A fenti idő-infixumok nem kaphatnak hangsúlyt, így az egyszótagos igék itt is főnévi igenévként jelennek meg, pl. *ningefurahi ungekunywa maji* (örülnék, ha innál vizet; *-furahi*: örül, *-nywa*: iszik; *maji*: víz).

7.15. Összetett igeidők

Összetett igeidőket a *-wa* igének és a főige kötőmódú alakjának kombinációjával kaphatunk. Ez folyamatban levő, vagy gyakran ismétlődő cselekvést jelöl, a *-wa* ige alakjának megfelelő időben, pl. *alikuwa akisema* (szokta mondani / éppen mondta; *-sema*: mond). Tagadásnál a két tag közül csak az egyiket tagadjuk (a második tagnál jelen idejű tagadó alakkal), pl. *hakuwa akisoma / alikuwa hasomi* (nem szokott tanulni / nem tanult épp; *-soma*: tanul). Egy másik fajta

összetétel, amikor kötőmód helyett perfektumot használunk. Ilyenkor egy, a *-wa* ige ideje előtti igeidőt kapunk, pl. *nitakuwa nimekufa* (én már halott leszek; *-fa*: meghal).

7.16. Formális jelen

Ez is valójában egy időtlen igealak, így gyakran általános állításokra használják. Elsősorban írott nyelvi forma. Az idő-infixum *-a-*, ami a különböző alany-prefixumokkal összevonódik (ld. 6. táblázat). Jól látható, hogy a M-WA kivételével minden főnévcsoportban az alany-prefixumot az egyeztető prefixum helyettesíti (ld. 2. táblázat). Pl. *serikali yasema haitaki vita* (a kormány azt mondja, hogy nem akar háborút; *serikali*: kormány, *-sema*: mond, *-taka*: akar, *vita*: háború).

M-WA	M-MI	JI-MA	KI-VI	N	U	KU
a- / wa-	wa- / ya-	la- / ya-	cha- / vya-	ya- / za-	wa-	kwa-
PA	KU	MU	Én	Te	Mi	Ti
pa-	kwa-	mwa-	na-	wa-	twa-	mwa-

6. táblázat. A formális jelen jelének összevonásai

7.17. Képzők

A képzők segítségével egy alapigéből másik ige készíthető. A képzők a szótári alak végső magánhangzója elé ékelődnek be, és ez a magánhangzó képzett alakokban mindig *-a-ra* változik. Ha az ige két magánhangzóra végződik, akkor a képzők általában máshogyan viselkednek. A képzőkben szereplő magánhangzó gyakran a magánhangzó-harmónia szabályai alapján változik: *e* és *o* után *e*, más magánhangzó után *i*, ezt nagy E-vel jelöljük. Az alábbiak a leggyakoribb képzők, de nem alkalmazhatóak minden szóra, és az sem ritka, hogy csak a képzett alakokat használják, és maga az alapszó már nem létezik. Ezeket tehát külön szavaknak kell felfogni, és az itt felsorolt szabályok inkább csak segítségnek számítanak a szótanulásban. Az alábbiak lényegét a 7. táblázat foglalja össze.

Típus	Jel	Két mgh-s igék
Passzív	-w-	-lEw-
Applikatív	-E-	-lE-
Társas	-an-	-an-
Műveltető	-Esh- / -Ez-	-sh- / -z-
Állapotjelölő	-Ek-	-k-

7. táblázat. A főbb ige-képzők (E: e és o után e, egyébként i)

7.17.1. Passzív

Jele a *-w-*, két magánhangzónál a *-lEw-* (de *-ia/-ea* végűekből *-iwa/-ewa* lesz). Az egyszótagos és a nem *-a*-ra végződő igéknél az utolsó magánhangzó leesik, és a képző *-Ew-* lesz, de két magánhangzónál a magánhangzó megmarad és a képző *-lEw-*. A cselekvőt a *na* partikulával lehet jelezni. Ha több képző is csatlakozik az igéhez, ez mindig az utolsó. Példák: *-fanya*→*-fanywa*, *-ua*→*-uliwa*, *-saidia*→*-saidiwa*, *-la*→*-liwa*, *-hesabu*→*-hesabiwa*, *-sahau*→*-sahauliwa*; *chakula kimelewa na mtoto* (az étel meg lett éve a gyerek által; *chakula*: étel, *-la*: eszik, *mtoto*: gyerek).

7.17.2. Applikatív

Jele az *-E-*, két magánhangzónál a *-lE-*. Azt fejezi ki, hogy a cselekvés valaki számára, vagy valamilyen irányban történik, gyakori ezért ezek közt a két tárgyias ige, amiből az első a közvetett, a második a közvetlen tárgy (egyeztetni mindig az első tárggyal kell), pl. *nilimwandikia Ali barua* (írtam egy levelet Alinak; *-andika*: ír, *barua*: levél), *ananichekea* (rám nevet; *-cheka*: nevet).

7.17.3. Társas

Jele az *-an-*, és gyakran az applikatív képzős alakhoz teszik hozzá. A képzett szónak „egymással” vagy „össze” jelentéstöbbletet ad. Legtöbbször vagy többes számú alannal fordul elő, vagy ha az alany egyszámban van, akkor a másik résztvevőt az ige után a *na* (-val) partikula vezeti be, pl. *kuta*→*kutana*, *andika*→*andikia*→*andikiana*, *ngoja*→*ngojea*→*ngojeana*; *nimefurahi kuonana na wewe* (örülök, hogy találkoztunk; *-furahi*: örül, *-ona*: lát, találkozik), *tutasaidiana* (segíteni fogunk egymásnak; *-saidia*: segít).

7.17.4. Műveltető

Jele az *-Esh-* vagy az *-Ez-* (a kettő közül a legtöbb szónál csak az egyik létezik), két magánhangzónál a jel *-sh-* vagy *-z-*. Jelentése általában műveltető, de néha csak erősítést szolgál. Ezzel a képzővel néhány főnévből ill. melléknévből is lehet igét képezni. A képzőben van némi variáció, a leggyakoribb, hogy a *-ka* végű igék *-sha*-ra változnak, a *-na* végűek pedig *-nya*-ra, de ezek nem általános érvényű szabályok. Példák: *-funda*→*-fundisha*, *-pata*→*-patiza*, *-elekea*→*-elekeza*, *-haribika*→*-haribisha*, *-pona*→*-ponya*; *nitakuamsha* (fel foglak ébreszteni; *-amka*: felébred). Két tárgyias igéknél az első az ágens, a második pedig az eredeti ige tárgya, pl. *nilimwonyesha Mohamed chumba chake* (megmutattam Mohamednek a szobáját; *-ona*: néz, *chumba*: szoba).

7.17.5. Állapotjelölő

Jele az *-Ek-*, két magánhangzónál a *-k-*. Értelmileg olyan, mint a passzív, de az ágens sosincs kifejezve. Állapot leírásakor általában perfektummal használják, pl. *gari limeharibika* (az autó elromlott; *gari*: autó, *-haribika*: elromlik, vö. *-haribu/-haribisha*: elront, tönkretesz), *mti umeanguka* (a fa kidőlt; *mti*: fa, *-anguka*: leesik, vö. *-angua/-angusha*: levisz, ledob). Ha az ige jelen időben van, lehetségeséget fejez ki, pl. *kinywaji hiki hakinywiki* (ez az ital nem iható; *kinywaji*: ital, *-nywa*: iszik). Néha a társas képző is kapcsolódik hozzá, a jelentés

változása nélkül, pl. *tumbo lake linaonekana* (látszik a hasa; *tumbo*: has, *-ona*: lát).

7.17.6. További képzők

Vannak még más képzők is, mint az ellentétességet jelölő *-u-*, pl. *-funga*→*-fungua* (becsuk→kinyit), *-vaa*→*-vua* (felöltözik→levetkőzik) stb., de ezek elég ritkák.

7.18. Egyéb

- A tő duplázása a cselekvés ismétlését vagy alaposságát jelzi, pl. *ukatekate* (jól vágd fel; *-kata*: vág)
- A szó végére helyezett *-je* kérdést csinál az igéből, általában „mit?” vagy „hogyan?” értelemben, pl. *amesemaje* (mit mondott? *sema*: mond), *utasomaje* (hogyan fogod megtanulni? *-soma*: tanul)
- ha két igét kötőszavakkal (pl. *na*: és, *au*: vagy) egymás mellé akarunk rendelni, akkor a másodikat főnévi igenév alakba rakjuk, pl. *unachokula na kunywa* (amit megeszel és megiszol; *-la*: eszik, *-nywa*: iszik)

8. Határozók

A határozók egy része valójában KI típusú főnév, amit más főnevekből és mellénevekből lehet képezni a KI csoport prefixumával, pl. *kitoto* (gyerekesen; *mtoto*: gyerek), *Kiswahili* (szuahéliesen, *Mswahili*: szuahéli ember). Birtokos szerkezettel melléknévi erejű, pl. *lughya ya Kiswahili* (szuahéli nyelv; *lughya*: nyelv), *mchezo wa kitoto* (gyerekes játék; *mchezo*: játék). Mellénevekből gyakran a VI osztály prefixuma képez határozókat, pl. *vigumu* (nehezen; *-gumu*: nehéz).

8.1. Helyhatározók

A földrajzi nevek magukban helyhatározók, más szavakból a *-ni* utótag hozzáadásával képezhetünk határozót, pl. *msituni* (erdőben; *msitu*: erdő). Az így módosított szó PA/KU/MU típusúnak számít, ahol a PA pontos helyet, a KU körülbelüli helyet, a MU pedig valaminek a belsejét jelöli. Ezek legtöbbször nagyobb értelmi változás nélkül felcserélhetőek, pl. *msituni tulikolala* (az erdőben, ahol aludtunk; *msitu*: erdő, *-lala*: alszik), *chumbani mwa Maria* (Maria szobájában; *chumba*: szoba).

Több szóból álló esetben a szócsoporthoz elé helyezett *katika* vagy *kwenye* szavakkal képzünk belőle határozót, pl. *katika nyumba mpya* (az új házban; *nyumba*: ház, *-pya*: új). Ha viszont azt akarjuk kifejezni, hogy valami valahol van, akkor a *-wa* igéhez kell hozzácsatolni a *-po/-ko/-mo* valamelyikét. Ezek rendre a PA/KU/MU csoportoknak felelnek meg, pl. *alikuwapo nyumbani* (otthon volt; *nyumba*: ház), *nitakuwamo chumbani* (bent leszek a szobában; *chumba*: szoba).

Ezek az utótagok nem számítanak hozzá a hangsúlyhoz. Tagadásakor elválnak az igétől, és a tagadó prefixumhoz csatlakoznak, pl. *nilikuwa sipo ofisini* (nem voltam az irodában; *ofisi*: iroda). A M-WA csoport egyesszámában az alanyprefixum és a tagadó prefixum rendhagyóan *yu-* ill. *hayu-* alakú, pl. *Aliya yuko Ulaya* (Aliya Európában van; *Ulaya*: Európa), *alikuwa hayupo* (nem volt itt).

Jelenidőben az ige kiesik, és helyette csak az alany-prefixum (ill. tagadó prefixum) marad, pl. *uko wapi* (hol vagy? *wapi*: hol?), *yuko Marekani* (Amerikában van; *Marekani*: Amerika), *maembe yamo kikapuni* (a mangók a kosárban vannak; *embe*: mangó, *kikapu*: kosár).

9. Kérdőszavak

A legfontosabb kérdőszavak: *nini* (mi?), *nani* (ki?), *gani* (milyen?), *wapi* (hol?), *lini* (mikor?), *-ngapi* (mennyi?), *kwa nini* ill. *mbona* (miért?), *vipi* (hogyan?), *-pi* (melyik?). Ezek a mondatban a válasznak megfelelő helyre kerülnek. A *-ngapi* melléknév, amelyet többesszámmal kell egyeztetni, pl. *mabasi mangapi* (hány busz? *basi*: busz). A *-pi* az alany-prefixumhoz kapcsolódik (M-WA csoportnál *yupi/wepi*), pl. *kiti kipi* (melyik szék? *kiti*: szék). A kérdéseket a *je* szócska vezetheti be, de használata nem kötelező, pl. [*je,*] *choo kiko wapi* (hol van a vécé? *choo*: vécé).

10. Partikulák

Egy fontos partikulát, a *na*-t, már több funkcióban is láttunk: birtoklás/létezés- (7.11), ágens- (7.17.1) és társjelölőként (7.17.3). Ezen kívül „és” és „is” értelme is van. Ki lehet egészíteni a személyes névmások felével (*mi*, *we*, *ye*, *si*, *nyi*, *o*) vagy az utaló infixummal, pl. *nawe* (általad / veled / és te / te is), *nina[cho] kitabu* (van könyvem; *kitabu*: könyv).

Egy másik gyakran használt partikula a *kwa*, ami magában legtöbbször eszközhatározó vagy „vkinél” jelentésű, de rengeteg kifejezésben is szerepel. Példák: *kula kwa uma na kisu* (késsel-villával enni; *-la*: eszik, *uma*: villa, *kisu*: kés), *nitakwenda kwako* (el fogok menni hozzád; *-enda*: megy); *kwa kawaida* (általában; *kawaida*: szokásos dolog).

Végül megemlítendő még a *ndi*- partikula, ami mindig kap valamilyen utótagot (személyes névmás felét vagy utaló infixumot). Ez kiemeli a jelzett szót, tehát „éppen az a ...”-nak fordítható. Tagadó változata a *si*-, ami hasonlóan használható. Pl. *ndiye* (éppen ő), *ndiyo* (éppen az [N] / igen), *siyo* (nem az [N] / nem); *ndimi unayemtafuta* (én vagyok az, akit keresel; *-tafuta*: keres).

11. Összehasonlítás

Összehasonlításokat az alábbi mondat szerkezetekkel lehet kifejezni:

- A *ni ... sawa na B / A ni ... kama B* : A és B ugyanannyira ...k, pl. *Ali ni mrefu sawa na Hasan* (Ali olyan nagy, mint Hasan; *-refu*: hosszú, magas). Az összehasonlítás alapját a *kwa* szócska vezeti be, pl. *gari lake ni kama gari langu kwa uwendo* (ami a sebességet illeti, az ő kocsija olyan, mint az enyém; *gari*: autó, *uwendo*: sebesség)
- A *ni ... [zaidi] kuliko B* : A ...bb, mint B, pl. *wewe ni hodari kuliko mimi* (bátrabb vagy nálam; *hodari*: bátor). A *kuliko* helyett lehet más szavakat is alkalmazni, mint pl. *kupita* vagy *kuzidi*

- A *ni ... kuliko -ote* / A *ni ... zaidi ya -ote* : A a leg...bb (lit: A ...bb minden A típusú dolognál), pl. *kitabu hiki ni kizuri kuliko vyote* (ez a könyv a legjobb; *kitabu*: könyv, *-zuri*: jó)
- A *-li- ... sana* : a leg...bb A (lit: nagyon ... A). Itt a *-li-* utaló szerkezetet jelöl, pl. *kitabu kilicho kizuri sana* (a legjobb könyv; *kitabu*: könyv)

12. Számok

A 8. táblázat felsorolja az alapszámokat. Ezek gyakorlatilag melléknevek, így itt is két típus van, a prefixelhetőek és a változatlanok (jövevényszavak). A számokat vagy magukban használjuk, és ilyenkor a prefixelhetőek N típusú prefixumot kapnak (ami nem változtat az alakjukon, kivéve a *-wili* esetében, amiből *mbili* lesz), vagy egy főnévvel együtt használjuk, ilyenkor a főnév csoportjával (és számával) egyeztetődik, a melléknév-egyeztetés szabályainak megfelelően. Néhány példa: *watu wawili* (két ember; *mtu*: ember), *kikombe kimoja* (egy bögre; *kikombe*: bögre), *nyumba nne* (négy ház; *nyumba*: ház), *kitabu sita* (hat könyv; *kitabu*: könyv), *tembo watatu* (három elefánt; *tembo*: elefánt). A szám helye a névszói mondat végén van, pl. *wake wako wazuri hawa wawili* (ez a te két szép feleséged; *mke*: feleség, *-zuri*: szép).

Százásokat, ezreseket stb. az alapszám után helyezett számlálóval jelezzük, pl. *mia nane* (800). Összetett számoknál egyszerűen a részeket egymás után rakjuk (beszédben kis elválasztással), és az egyesek előtt a *na* (és) partikulát is beletesszük, pl. *elfu moja mia tisa themanini na mbili* (1982). Százazres magasságban a *laki* helyett az *elfu* és *mia* kombinációját is használják, de a félreértés elkerülése végett ilyenkor általában az ezrest hátulra rakják, pl. *mia tano elfu* (500,000), *mia saba thelathini elfu hamsini na moja* (730,051).

Az egyeztetés összetett számnevekben csak az egyesnél jelenhet meg, és ha ez 1, akkor egyszámú prefixumot kap, pl. *wavulana ishirini na mmoja* (21 fiú; *mvulana*: fiú), *vikapu arobaini na viwili* (42 kosár; *kikapu*: kosár).

Sorszámneveket birtokos szerkezettel kapunk, pl. *msichana wa tatu* (a harmadik kislány; *msichana*: kislány), *kitanda cha sita* (a hatodik ágy; *kitanda*: ágy). Kivétel az „első” és „második”, ami rendre *-a kwanza* és *-a pili*, pl. *upendo wa kwanza* (az első szerelem; *upendo*: szerelem).

0	1	2	3	4	5	6
sifuri	-moja	-wili	-tatu	-nne	-tano	sita
7	8	9	10	20	30	40
saba	-nane	tisa	kumi	ishirini	thelathini	arobaini
50	60	70	80	90	100	1,000
hamsini	sitini	sabini	themanini	tisini	mia	elfu
	100,000				1,000,000	
	laki				milioni	

8. táblázat. Számok

13. Példa

Az alábbi szöveg az első történet a *Hadithi na Vitendo* c. haladó szintű olvasókönyvből [21]. A zárójelbe tett számok a főnévcsoportokat jelölik; GP a birtokos szerkezet partikulája, LOC a helyhatározó, CP pedig a kopula. A főnevekhez, melléknevekhez és igékhez fel van tüntetve a szótári alak is.

13.1. Szöveg

Mtu na Korongo
(1)ember és (5)daru
mtu na korongo

Musa alikuwa mkulima stadi sana. Siku moja aliweka wavu
Musa (1)volt (1)földműves ügyes nagyon nap egy (1)letett (11)háló
-[ku]wa mkulima stadi siku -moja -weka wavu

uliotengenezwa kwa kamba za kitani shambani
(11)ami.(11)készítve.volt -ból (10)kötelek (10-GP) (7)len (5)termőföldre
-tengenezwa kamba kitani shamba

mwake ili anasie ndege wote waliokuja
(18)övé hogy (1)csapdába.csal (10)madarak (2)minden (2)akik.(2)jöttek
-nasa ndege -[ku]ja

kula mahindi yake. Asubuhi moja, kunguru wengi
(15)enni (6)kukoricák (6)övé (9)reggel egy (10)varjak (2)sok
-[ku]la hindi asubuhi -moja kunguru -ingi

walikuja na kutua juu ya wavu ule, na korongo
(2)jöttek és (15)leszállni [-ra] (11)háló (11)az és (5)daru
-[ku]ja -tua wavu korongo

mmoja alikuja pia. Ndege hao wote walinaswa
(1)egy (1)jött is (10)madarak (2)ezek (2)mind (2)megfogódtak
-moja -[ku]ja ndege -nasa

katika wavu ule. Baada ya muda, Musa akaja kutazama
-ban (11)háló (11)az [után] (3)időtartam Musa (1)jött (15)nézni
wavu muda -ja -tazama

wavu ule, akamwona korongo amenaswa pamoja na
(11)háló (11)az és.(1)látta.(1)öt (5)daru (1)megfogódott együtt -val
wavu -ona korongo -nasa

kunguru, kwa hiyo akakusudia kuwaua wote.
(10)varjak [ezért] és.(1)készült (15)megölni.(2)öket (2)mind
kunguru -kusudia -ua

Korongo akamwambia Musa, "Tafadhali, bwana, niachilie,
(5)daru és.(1)mondta.(1)neki Musa kérlek (5)úr [te]bocsáss.meg.nekem
korongo -amba bwana -acha

usiniue. Mimi sikuja shambani mwako kwa
 (te)ne.ölj.meg.engem én (én)nem.jöttem (5)termőföldre (18)tiéd -val
 -ua mimi -[ku]ja shamba

kusudi la kuiba mahindi yako. Nimefuatana na
 (5)szándék (5-GP) (15)lopni (6)kukoricák (6)tiéd (én)együtt.mentem -val
 kusudi -iba hindi -fuata

kunguru hawa ili nizungumze nao tu. Sina
 (10)varjak (2)ezek azért.hogy (én)beszélgessek (2)velük csak (nekem)nincs
 kunguru -zungumza

shirika nao katika wivi wao." Musa akamwambia,
 (5)társulás (2)velük -ban (14)lopás (14)övék Musa és.(1)mondta.(1)neki
 shirika wivi -amba

"Maneno yako yaweza kuwa kweli kabisa, rafiki yangu
 (6)szavak (6)tieid (6)lehetnek hogy (10)igazságok teljesen (9)barát (9)enyém
 neno -weza kweli rafiki

Lakini kwa sababu nimekukuta upo pamoja na wevi,
 de [mivel] (én)találtalak.téged (te-LOC) együtt -val (2)tolvajok
 -kuta mwivi

na wewe huna budi kushiriki adhabu yao.
 is te (neked)nincs (9)választás (15)társulni (9)büntetés (9)övék
 budi -shiriki adhabu

Nasikitika sana, maana sina / jambo \ lolote
 [én]sajnálom nagyon mert (nekem)nincs | (5)dolog | (5)bármilyen
 -sikitika \ jambo /

niwezalo kufanya ili kukusaidia
 (én)képes.vagyok.(5)amire (15)csinálni azért.hogy (15)segíteni.téged
 -weza -fanya -saidia

usife sasa hivi. Tena jambo hilo litakuwa
 (te)ne.haljál.meg [most rögtön] ráadásul (5)dolog (5)ez (5)lesz
 -[ku]fa jambo -[ku]wa

fundisho lililo bora kwa wenzio." / \
 (5)tanulás (5)ami nagyszerű -nak (2)társaid | wenzio = wenzi yako |
 fundisho -[ku]wa bora mwenzi \ /

Basi baada ya kusema maneno hayo, Musa akamwua
 így.tehát [miután] (15)mond (6)szavak (6)ezek Musa és.(1)megölte.(1)öt
 -sema neno -ua

yule korongo pamoja na kunguru wale, maana mtu yeyote
 (1)az (5)daru együtt -val (10)varjak (2)azok mert (1)ember (1)bármilyen
 korongo kunguru

Hivatkozások

- [1] Joan Russell, *Teach Yourself Swahili 2nd Ed.*, McGraw-Hill, 2003.
- [2] D. V. Perrott, *Teach Yourself Swahili 2nd Ed.*, McKay, 1971.
- [3] Lutz Marten, Donovan Lee McGrath, *Colloquial Swahili 2nd Ed.*, Routledge, 2011.
- [4] Living Language, *Swahili*, Living Language, 2007.
- [5] T. J. Hinnebusch, S. M. Mirza, *Swahili — A Foundation for Speaking, Reading and Writing 2nd Ed.*, University Press of America, 1998.
- [6] L. J. Moshi, *Building Proficiency in Kiswahili: A Manual for Second/Third Year Swahili Students*, University Press of America, 1988.
- [7] Edgar C. Polome, *Swahili Language Handbook*, Center for Applied Linguistics, Washington, 1967.
- [8] Edward Steere, *Swahili Exercises*, G. Bell, London, 1882.
- [9] Katrina Daly Thompson, Antonia Folarin Scheicher, *Swahili Learners' Reference Grammar 2nd Ed.*, Nalrc Press, 2004.
- [10] M. A. Mohammed, *Modern Swahili Grammar*, East African Educational Publishers, 2001.
- [11] Füssi Nagy Géza, *Szuahéli–Magyar / Magyar–Szuahéli kéziszótár*, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998.
- [12] L. Krapf, *A Dictionary of the Suahili Language*, Trübner and Co., London, 1882.
- [13] A. C. Madan, *Swahili–English / English–Swahili Dictionary*, Clarendon Press, Oxford, 1902–1903.
- [14] Charles W. Rechenbach, *Swahili–English Dictionary*, The Catholic University of America Press, Washington, D.C., 1967.
- [15] Edward Steere, A. C. Madan, *A Handbook of the Swahili Language as Spoken at Zanzibar*, Society for Promoting Christian Knowledge, London, 1919.
- [16] Lexus, *The Rough Guide Swahili Phrasebook 3rd Ed.*, Rough Guides, 2006.
- [17] <http://www.kamusi.org/>
- [18] Ann Biersteker, *Masomo ya Kisasa*, Africa World Press, 2004.
- [19] Edward Steere, *Swahili Tales as Told by Natives of Zanzibar with an English Translation*, Bell & Daldy, London, 1870.
- [20] *Swahili Stories from Arab Sources with an English Translation*, Zanzibar, 1881.
- [21] David E. Diva, *Hadithi na Vitendo I-IV*, University of London Press, 1965.
- [22] C. Velten, *Prosa und Poesie der Suaheli*, Berlin, 1907.
- [23] C. Velten, *Märchen und Erzählungen der Suaheli*, W. Spemann, Stuttgart & Berlin, 1898.
- [24] C. Velten, *Safari za Wasuaheli*, Vandenboed & Ruprecht, Göttingen, 1901.
- [25] Lewis Carroll, St. Lo. de Malet, *Elisi katika Nchi ya Ajabu*, Sheldon Press, London, 1967.